

ТАТЬЯНА В. ИЦКОВИЧ, ЖАНРОВАЯ СИСТЕМА РЕЛИГИОЗНОГО СТИЛЯ, Москва: Издательство «ФЛИНТА», 2021, 400 s.

Tat'yana V. Itskovich, *The genre system of religious style*

Monografia jekaterynburskiej lingwistki, prof. Tatiany Ickowicz, *Жанровая система религиозного стиля*, która ukazała się w serii „Dyskusje Naukowe” w moskiewskim wydawnictwie Flinta, przynosi starannie udokumentowaną systematyzację gatunków stylu religijnego przeprowadzoną na bazie kryteriów komunikacyjno-pragmatycznych i kategoryjnie-tekstowych. Literatura poświęcona poszczególnym gatunkom stylu religijnego jest niezwykle bogata, jednak ich ujęcie jako zwartego systemu pozostawało dotychczas poza sferą zainteresowania badaczy. Tatiana Ickowicz z powodzeniem podjęła to wyzwanie.

Autorka dowodzi, że współczesne gatunki stylu religijnego ukształtowały się na bazie trzech protogatunków – modlitwy, kazania i żywota, realizowanych w prototekście Pisma Świętego z Ewangelią jako jego centrum. Każdy protogatunek stylu religijnego rozwinął się w samodzielny rodzaj gatunkowy z przynależnym mu zestawem gatunków i odmian gatunkowych (subgatunków).

Swoje rozważania prof. Ickowicz prowadzi na bazie różnorodnych i bogatych materiałów. Obok Ewangelii w przekładach na język rosyjski, która stanowi podstawę analizy, Autorka sięga po teksty liturgiczne i nieliturgiczne zarówno w języku rosyjskim, jak i cerkiewnosłowiańskim, korzysta z modlitw

kanonicznych i modlitw prywatnych, odwołuje się do prawosławnej prasy oraz do nieformalnych wypowiedzi wierzących zamieszczonych w Internecie, omawia teksty dostępne na oficjalnych portalach Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej.

Analizie poddanych zostało ponad tysiąc tekstów różnych gatunków, w tym ponad 300 kazań w języku rosyjskim, ponad 200 tekstów modlitw kanonicznych w języku cerkiewnosłowiańskim, ponad 500 żywotów świętych.

Monografia składa się z wprowadzenia, pięciu rozdziałów, zakończenia, spisu źródeł wraz z przyjętymi skrótami oraz niezwykle obszernej bibliografii podzielonej na trzy części: wykorzystana literatura, źródła, słowniki. Pierwsza część zestawienia bibliograficznego obejmuje 886 pozycji zarówno w języku rosyjskim, jak i językach obcych, m.in. polskim, niemieckim, angielskim, ukraińskim. Rozległy, liczący kilkadziesiąt pozycji, spis opracowań w języku polskim świadczy nie tylko o dogłębnej znajomości literatury przedmiotu przez Autorkę, ale również o jej niezwyklej determinacji w poszukiwaniu i pozyskiwaniu prac zagranicznych badaczy, niestety nie zawsze dostępnych w Internecie, co biorąc pod uwagę miejsce zamieszkania Autorki, jakim jest oddalony o ponad dwa tysiące kilometrów od Polski Jekaterynburg, stanowi niebagatelną przeszkodę. Prof. Ickowicz tę barierę jednak bez trudu pokonała, a odwołania do literatury dowodzą jej gruntownego rozeznania w temacie.

Na podkreślenie zasługuje konsekwencja, z jaką Autorka prowadzi swój wywód. Czytelnik bez trudu podąża za tokiem jej rozumowania. Każdy rozdział kończą wydzielone w oddzielną całość „wnioski”, podsumowujące przedstawione treści. Niewykluczone, że o przejrzystym układzie monografii zadecydowało wieloletnie doświadczenie dydaktyczne Autorki jako nauczyciela akademickiego.

W obszernym, liczącym 29 stron, wstępie (*Введение*) prof. Ickowicz przedstawia stan badań oraz sygnalizuje zagadnienia, które rozwinie w kolejnych rozdziałach pracy. Podkreśla złożoność współczesnej komunikacji religijnej, którą postrzega jako wielokierunkowy proces przebiegający nie tylko w tradycyjnej dla niego sferze liturgicznej, ale – co wynika m.in. z rozwoju nowych kanałów komunikacji – również poza nią¹. Istotne, szczególnie dla

¹ Pisząc o stylu religijnym, należy pamiętać, że jego miejsce w systemie stylów funkcjonalnych rosyjskiego języka literackiego zostało określone dopiero pod koniec ubiegłego wieku, co było spowodowane wzrostem zainteresowania sferą *sacrum* po upadku Związku Radzieckiego i związanym z nim rozwojem komunikacji religijnej.

czytelników spoza rosyjskiego kręgu kulturowego, jest omówienie dwujęzyczności w Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej.

W pierwszym rozdziale monografii *Религиозный функциональный стиль: конструктивный принцип и стилевые черты* Autorka charakteryzuje cechy wyróżniające stylu religijnego. Zwraca uwagę na wspomnianą we *Wstępie* dwujęzyczność. Prof. Ickowicz przypomina, że w prawosławiu funkcję języka liturgicznego tradycyjnie pełni język cerkiewnosłowiański. Język rosyjski jest językiem nieoficjalnej komunikacji religijnej, językiem kazań i modlitw prywatnych. W ślad za Autorką warto zauważyć, że w Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej w funkcji liturgicznej wykorzystywane są również inne języki, o czym decydują przede wszystkim cele misyjne. W niektórych Cerkwiach lokalnych oraz diecezjach Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej w funkcji języka liturgicznego występują angielski, białoruski, buriacki, hiszpański, włoski, chiński, niemiecki, polski, portugalski, rumuński i in. Ta wielojęzyczność wydaje się cechą wyróżniającą rosyjskiej komunikacji religijnej. Należy też zaznaczyć, że język rosyjski coraz silniej przenika do sfery *sacrum*: powstają w nim nowe teksty liturgiczne, na rosyjski tłumaczone są też teksty z cerkiewnosłowiańskiego. Prof. Ickowicz zauważa, że Rosyjska Cerkiew Prawosławna dążąc do zachowania historycznych korzeni i tradycji, opowiada się za pozostawieniem cerkiewnosłowiańskiego jako języka liturgicznego, rosyjski dopuszczając jedynie w kazaniach.

Dwujęzyczność różni styl religijny od innych stylów funkcjonalnych rosyjskiego języka literackiego. Ma ona też niebagatelne znaczenie dla prowadzonej przez Autorkę systematyzacji. Akceptacja dwujęzyczności oznacza bowiem możliwość objęcia badaniem wszystkich gatunków funkcjonujących w komunikacji religijnej oraz daje podstawy do całościowego oglądu stylu religijnego przez pryzmat prototekstualności.

Zdaniem Autorki gatunki współczesnej komunikacji religijnej tworzą trzelementową strukturę, na którą składają się rodzaj gatunkowy, gatunek i subgatunek. W centrum pola gatunkowego znajdują się gatunki liturgiczne, na jego obrzeżach – gatunki, które obok cech stylu religijnego wykazują też cechy innych stylów funkcjonalnych. Tę grupę – obecnie dynamicznie się rozwijającą – charakteryzuje większa swoboda formalna, niemniej jednak i ona jest zorientowana na prototekst.

W rozdziale drugim *Протожанровая основа религиозного функционального стиля* Tatiana Ickowicz koncentruje się na prototekstualności jako

zasadzie konstrukcyjnej stylu religijnego. Uwagę skupia na trzech kluczowych dla jej koncepcji pojęciach, wspomnianej już prototekstualności oraz prototekście i protogatunku.

Prototekstualność – zdaniem Badaczki – manifestuje się w stałym związku rodzajów gatunkowych z protogatunkami, co gwarantuje zachowanie i przekazywanie konstruktów mentalnych przedstawionych w prototekstach. Przejawia się ona również w ciągłości metody tekstowego opracowania przyjętej wizji świata.

Prototekst to zamknięty, ustalony tekst przekazujący słowa Boga lub proroków i w zwartej formie przedstawiający założenia konfesji. Teksty religijne realizują i rozwijają wzorzec prototekstu, jakim dla chrześcijaństwa jest Pismo Święte. Jako podstawowy prototekst prawosławia prof. Ickowicz wskazuje Ewangelię, obejmującą wszystkie modele gatunkowe zaspokajające potrzeby komunikacji religijnej. Modele te Autorka nazywa protogatunkami. Podstawą ich wyróżnienia jest kierunek komunikacji między światem *sacrum* i *profanum*. W monografii omówione są protogatunki modlitwy (podstawowy prototekst w Ewangelii – *Ojcie nasz*), kazania (podstawowym prototekstem w obszarze Ewangelii jest *Kazanie na górze*) i żywotu (prototekst – Ewangelia jako opis życia Jezusa Chrystusa). Protogatunki wraz z rozpowszechnianiem się chrześcijaństwa rozwinęły się w funkcjonujący obecnie system gatunków stylu religijnego.

Cechy inwariantne protogatunków Ickowicz określa w procesie analizy komunikacyjno-pragmatycznej. Poświęca temu rozdziały 3–5, w których dokonuje charakterystyki każdego z wydzielonych protogatunków.

Obszerny, liczący niemalże sto stron, rozdział trzeci monografii (*Проповедь как жанровый тип*) Autorka poświęca kazaniu. Koncentruje się na zagadnieniach tematu i bezpośrednio z nimi związanej kompozycji. Wskazuje na współwystępowanie w kazaniu dwóch zasadniczych elementów tematycznych: pierwszego, odnoszącego się do sfery *profanum* i drugiego, dotyczącego *sacrum*, co odzwierciedla typową dla chrześcijańskiego obrazu świata opozycję tego, co ziemskie, i tego, co niebiańskie, duchowe. Kazanie wyróżnia wśród innych gatunków stylu religijnego przyjęty w nim sposób przekazywania informacji, którego celem jest zwrócenie uwagi słuchacza na doświadczenia płynące z życia, śmierci i zmartwychwstania Chrystusa. Temat „ziemski” jest realizowany w dwóch formach. Pierwsza z nich konstruuje czytelny obraz grzesznego świata i człowieka. Druga – sytuacyjna – tworzy ramę kompo-

zycyjną. Zwykle są to odwołania do konkretnej daty z kalendarza. Centrum kazania stanowi temat duchowy. Jest on nadrzędny wobec tematu „ziemskiego”, celem kazania jest bowiem objaśnienie wiernym duchowego wymiaru realnych wydarzeń, które miały miejsce na różnych etapach rozwoju chrześcijaństwa. Kazanie pokazuje słuchaczom nie tylko przeszkody, które stają na ich drodze do zbawienia, ale również określa sposoby zwyciężenia grzechu. Dlatego też jest ono gatunkiem dydaktycznym, co widoczne jest szczególnie wyraźnie w jego zamykającej części.

Na peryferiach kazania intensywnie rozwijają się gatunki, wykazujące oprócz cech stylu religijnego również cechy innych stylów. Są to teksty nieliturgiczne. Zdaniem Autorki ich rozkwit jest wynikiem przenikania religii do obszarów zarezerwowanych wcześniej jedynie dla komunikacji świeckiej. W środkach masowego przekazu styl religijny wchodzi w interakcje ze stylem publicystycznym i potocznym. Religijna publicystyka aktywnie wykorzystuje formy i środki typowe dla świeckiego dziennikarstwa.

Jeszcze swobodniejsze niż w publicystyce są odniesienia do prototekstu w komunikacji elektronicznej, gdzie funkcjonują zarówno formy oficjalnie zaakceptowane przez Cerkiew (m.in. oficjalne strony diecezji, metropolii, parafii), jak i mniej sformalizowane, na przykład, wypowiedzi członków grup zrzeszających wiernych na portalach społecznościowych. Te ostatnie dobrze obrazują – zdaniem prof. Ickowicz – proces tworzenia się potocznego segmentu komunikacji religijnej.

Chociaż więc z prototekstem w przypadku gatunków pogranicznych podlega modyfikacjom, jest ona nadal zachowana. Więcej, do religijnych mediów powracają „zapomniane” gatunki, tradycyjnie przynależne komunikacji religijnej, na przykład, relacje z pielgrzymki (odrodzenie gatunku *chozdienije*²).

Rozdział czwarty (*Молитва как жанровый тип*) Tatiana Ickowicz poświęca omówieniu modlitwy jako podstawowego gatunku stylu religijnego, wykorzystywanego w komunikacji między światem *profanum* i *sacrum*. Adresant modlitwy znajduje się w pierwszym z nich, adresat – w drugim.

Analizowane są zarówno modlitwy kanoniczne, jak i prywatne, dawne i współczesne, powstałe zarówno w języku cerkiewnosłowiańskim, jak i rosyjskim.

Autorka wskazuje, że rodzaj gatunkowy, który powstał na bazie protogatunku modlitwy, tworzy rozgałęziony system, do którego należą modlitwa,

² Gatunek literatury staroruskiej, obejmujący relacje z podróży pisane zwykle przez pielgrzymów lub kupców.

akatyst³, kanon⁴, kondak⁵, troparion⁶ i in. Na pograniczu rodzaju sytuują się gatunki niekanoniczne: modlitwa prywatna, niekanoniczne akatysty itp. Bliskie są im teksty literackie, realizujące cele modlitwy. Cel, intencja stanowią podstawę klasyfikacji gatunku. Autorka wyróżnia prośbę, przebłaganie, podziękowanie, uwielbienie. Dla poszczególnych tekstów charakterystyczna jest dominacja jednego lub kilku celów. Podstawową intencją akatysty, kondaka i troparionu są uwielbienie i podziękowanie, kanon eksponuje skrucę i prośbę, modlitwa łączy wszystkie wymienione typy.

Szczegółowo Autorka omawia kanon i akatyst. Kanon to modlitwa błagalna o złożonej budowie, hymn-poemat. Akatyst zaś to jeden z najpopularniejszych w prawosławiu gatunków modlitw uwielbienia. W wymiarze treści koresponduje on z żywotem, zawiera bowiem informacje o najważniejszych wydarzeniach z życia tego, komu jest poświęcony.

Oprócz klasyfikacji modlitw przeprowadzonej na podstawie kryterium pragmatycznego odnajdziemy w monografii podział na modlitwy kanoniczne, tj. takie, których tekst jest ustalony, i prywatne. Te drugie, sytuujące się na pograniczu gatunku, cechuje pewna dowolność zarówno pod względem treści, jak i formy. To właśnie one znajdują się w centrum zainteresowania Autorki. Jako materiał do analizy wykorzystuje ona modlitwy kierowane do św. Matrony Moskiewskiej.

Rozdział piąty (*Житие как жанровый тип*) Tatiana Ickowicz poświęca analizie żywotu. Jako jego protogatunek wskazuje Ewangelię. Zauważa, że masowe kanonizacje w wieku XX i XXI⁷ przyczyniły się do jego odrodzenia. O subgatunkowym zróżnicowaniu żywotu decydują względy ekstralingwi-

³ „[...] hymn liturgiczny ku czci Chrystusa, MB lub świętego (świętych); pieśń chwalebna z modlitwami” (Fediukina 2014: 17).

⁴ „gatunek śpiewu kościelnego ku czci święta lub świętego” (Fediukina 2014: 123). Jest to liturgiczna kompozycja poetycka złożona z 8 lub 9 pieśni (zob. Smykowska 2008: 38).

⁵ Także *kondakion*, *kontakion*. „[...] krótka pieśń liturgiczna, zawierająca dogmatyczny (historyczny) sens obchodzonego wydarzenia” (Fediukina 2014: 129–130). E. Smykowska używa terminu *kontakion*, który objaśnia następująco: „Pierwotnie forma dawnego wczesnobizantyjskiego hymnu ku czci świętych lub święta. [...] Ostatecznie kontakion (bądź kondakion) jest pieśnią liturgiczną ku czci święta albo świętego, zawierającą przewodni temat nabożeństwa i będącą składową częścią kanonu (śpiewana po 6 odzie kanonu) i akatystu” (Smykowska 2008: 41–42).

⁶ „[...] krótka pieśń liturgiczna ku czci święta lub świętego” (Fediukina 2014: 241).

⁷ Zob. np.: artykuł *Канонизация* w tomie *Православная Энциклопедия. Электронная версия* <https://www.pravenc.ru/text/1470233.html>

styczne – typ świętości⁸. Autorka omawia m.in. żywoty: świętych kapłanów męczenników⁹, strastotierpców¹⁰, Bożych naśladowców¹¹, jurodiwych¹², sprawiedliwych¹³. Interpretuje głównie żywoty powstałe w XX i XXI wieku. Koncentruje się na analizie kategorii tematu, kompozycji oraz chronotopu. Zauważa, że zasadniczy dla żywotu jest temat duchowy, który decyduje o kompozycji tekstu, przede wszystkim o obecności elementów obligatoryjnych dla żywotu określonej kategorii świętych. W każdym żywocie są bowiem elementy stałe, wspólne dla całego typu, jak również elementy zmienne, charakterystyczne tylko dla żywotów określonej kategorii. Kompozycję żywotu Autorka omawia na podstawie tekstów z Diecezji Jekaterynburskiej oraz żywotów napisanych przez Dymitra z Rostowa. Warto zaznaczyć, że szczegółowej analizie pod względem kompozycji poddaje żywot cara Mikołaja II (s. 281–286). Trzeci – obok tematu i kompozycji – element żywotu – chronotop, zdaniem Badaczki, również jest uzależniony od kryterium zewnątrzjęzykowego, jakim jest typ świętości.

⁸ Zob. (Smykowska 2008a: 7), (Charkiewicz 2009).

⁹ Zob. też (Charkiewicz 2009). Terminowi *священномученики* odpowiadają dwa określenia *hierarchowie-męczennicy* i *kapłani-męczennicy*. Zob.: (Charkiewicz 2009: 343): „Święci hierarchowie, którzy ponieśli męczeńską śmierć za wiarę tytułowani są hierarchami-męczennikami, zaś święci kapłani, którzy swe życie zakończyli męczeństwem za Chrystusa kapłanami-męczennikami. Obie te podgrupy w terminologii Kościoła prawosławnego tworzą jedną grupę, o czym świadczy użycie wobec nich tego samego cerkiewnosłowiańskiego terminu *священномученик*”.

¹⁰ Strastotierpcy „to przede wszystkim ci męczennicy, którzy ponieśli śmierć za wiarę nie z rąk obcych, ale swoich rodaków” (Smykowska 2008a: 6). J. Charkiewicz używa terminu *cierpiętnicy* (Charkiewicz 2009: 344). Jego wąskie znaczenie objaśnia następująco: „[...] termin ten stosowany jest w odniesieniu do tych świętych, którzy ponieśli śmierć nie z rąk prześladowców chrześcijaństwa, lecz nawet z rąk swych współwyznawców [...]. W ich przypadku podkreślany jest szczególny charakter postawy – zaniechanie użycia siły w walce z wrogiem, nie przeciwstawiania się złu siłą, stanowiące naśladownictwa samego Jezusa Chrystusa” (Charkiewicz 2009: 344).

¹¹ „[...] święty, wybrany Pański, prowadzący surowe życie zakonne” (Fediukina 2014: 197). J. Charkiewicz używa terminu *świętoblivi*. Jego znaczenie tłumaczy jako: „[...] to święci, którzy zostali wychwaleni przez Boga w życiu monastycznym. Ich ofiara polega na odrzuceniu spraw życia doczesnego i dążeniu do życia w Bogu” (Charkiewicz 2009: 357).

¹² „(cs., gr. salos – szaleńcy Chrystusowi) – ci, którzy świadomie, pod zewnętrznymi pozorami szaleństwa, z miłości do Chrystusa wyrzekli się wszelkich dóbr tego świata” (Smykowska 2008a: 6). J. Charkiewicz używa terminu *szaleńcy Chrystusowi* (Charkiewicz 2009: 365). Inne określenia to: *saloici*, *jurodziwi* (*jurodiwi*), *szaleńcy Boży*, *ludzie Boży*, *szaleńcy dla Chrystusa* (Charkiewicz 2009: 365).

¹³ „to ci, którzy, żyjąc w świecie, wiernie wypełniali prawo Boże. Należą do nich prorocy Starego Testamentu, którzy przepowiadali przyjsie Mesjasza, apostołowie [...], a także i inne osoby świeckie i duchowne (nie mnisi), które osiągnęły świętość w warunkach życia codziennego” (Smykowska 2008a: 6).

Monografia prof. Ickowicz zasługuje na uwagę nie tylko ze względu na jej wartość merytoryczną, usystematyzowanie gatunków stylu religijnego, wyeksponowanie zasady protetekstualności, ale również na jej walory dydaktyczne, przejrzysty i konsekwentny wywód.

Bez wątplenia będzie ona zajmującą lekturą dla wszystkich zainteresowanych problematyką stylu religijnego, zarówno filologów, jak i niespecjalistów.

DOROTA PAZIO-WLAZŁOWSKA*

Literatura

Charkiewicz J., 2009, Typologia świętych w Kościele prawosławnym: próba systematyki, „*Elpis*”, 11/19–20, s. 323–380, https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Elpis/Elpis-r2009-t11-n19_20/Elpis-r2009-t11-n19_20-s323-380/Elpis-r2009-t11-n19_20-s323-380.pdf (dostęp: 14.10.2021).

Fediukina H., 2014, *Leksykon terminologii prawosławnej rosyjsko-polski. Z cytatami z tekstów biblijnych*, Warszawa: Warszawska Metropolia Prawosławna.

Smykowska E., 2008, *Liturgia prawosławna. Mały słownik*, Warszawa: VERBINUM Wydawnictwo Księży Werbistów.

Smykowska E., 2008a, *Prawosławni święci. Mały słownik*, Warszawa: VERBINUM Wydawnictwo Księży Werbistów.

* <https://orcid.org/0000-0001-8858-8432>, Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk.